

Story Power

Tataiso bakeng sa
ho-balla-boithabiso

Malibali

O amohetswe!

Nal'ibali e bolela "Pale ke ena" ka puo ya isiXhosa. Hape ke lebitso la letsholo la rona la naha la ho balla boithabiso leo sepheo sa lona e leng ho tsoseletsa bokgoni ba bana ka ho ba phetela dipale le ho bala. Mohlomong o a ipotsa hore ebe ke hobaneng ha hona ho le bohlokwa. Karabo e bonolo: ho abelana dipale ha ho natefele feela, empa ho thusa bana ho ithuta ho bala mme ho hodisa lerato la ho bala ka hare ho bona. Bana bao e leng babadi ba tletseng thahasello kajeno, ba fetoha bararolli ba mathata ba kamoso!

Tataisong ena ya Story Power, o ka iphumanela hore ho balla boithabiso ke eng ebe o tseba hore o ka ho sebedisa jwang mmoho le bana ba hao le/kapa bana ba sekolo sa hao, ba laeboraring kapa tlelapong ya ho bala. Ho na le dikeletso tse ntle bakeng sa ho kgetha dibuka bakeng sa bana esitana le ho etsa diketsahalo tse tsamaelanang le dipale.

Eba le rona bakeng sa ho balla bana kgafetsa!

Sehlopha sa Nal'ibali

PS: Tataiso ena e fumaneha ka dipuo tse leshome le motso o mong tsa Afrika Borwa. Dula o lebelletse ditataiso tse ding letotong la Story Power! Leba ho www.nalibali.org bakeng sa ho di fumana.

Ho na le eng ka hare

Ho balla boithabiso ke eng?	3
Ho qala	4
Ho kgetha dibuka bakeng sa bana	6
Ho fumana melemo dipaleng	7

Bakeng sa tlhahisoleseding e nngwe mabapi le ho sebedisa hape le/kapa ho aba matheriale ona, ikopanye le Nal'ibali:

The Nal'ibali Trust

Suite 17-201, Building 17

Waverley Business Park, Wyecroft Road

Mowbray, 7700

Mohala: (021) 448 6000

Imeile: info@nalibali.org

Tsamaiso ya popo ya mehopolo le diporojeke:
Project for the Study of Alternative Education in
South Africa (PRAESA)

Phetolelo: Hilda Mohale

Ditshwantsho tsa baphetwa ba Nal'ibali: Rico

Moralo: Magenta Media

Tlhophiso ya sengolwa (Typesetting): Baseline
Publishing Services

Ho balla boithabiso ke eng?

Nal'ibali e bitswa letsholo la "ho-balla-boithabiso". Jwale, hantlentele "ho balla boithabiso" ke eng mme ke hobaneng ho le bohlokwa?

Batho ba fapaneng ba bitsa ho balla boithabiso dintho tse fapaneng. Ba bang ba ho bitsa "ho bala ha boithaopo ka tokoloho" kapa feela "ho bala ka tokoloho". Ba bang ba ho bitsa "ho balla monate" kapa "ho balla boithapallo" Empa tsena tsohle di bolela ntho e le nngwe: ho balla boithabiso ke ho bala hobane o batla.

Ha se ho bala hobane o lokela ho fumana tlhahisoleseding bakeng sa porojeke kapa asaenemente. Ha se ho bala buka hobane tiitjhere wa hao a itse bohle ka tlelaseng ya hao ba lokela ho bala buka e itseng, kapa hobane batswadi ba hao ba itse ho bala ho o loketse. Ha se ho bala hobane ho ena le motho ya itseng a ka o lefa R20 ha o ka bala buka nakong ya phomolo ya dikolo, kapa hobane o batla ho fumana dinaledi tse ngata tihateng ya hao ya ho bala ho feta bana bohle ka tlelaseng.

Ha o balla boithabiso, o kgetha seo o se balang, mme haholoholo, le nako eo o balang ka yona. Ha o hloke ho qeta buka haeba o sa e rate. Ebile ha o hloke ho bua ka yona kapa ho ngola ka yona ha o qetile ho e bala – o ka nna wa etsa jwalo, empa ha o tlangwe ke letho. Ha ho teko e mabapi le buka eo mme ha ho meputso e fumanwang bakeng sa ho e qeta. Empa ho fela ho ena le melemo e itseng eo o ka e fumanang!

Ha o badile hobane o rata ho bala, molemo o moholo oo o tlang ho o fumana ke maikutlo a kgotsofalo ao o bang le ona hobane o badile

buka e monate. Maikutlo ana a tlišwa ke ho kena lefatsheng le leng, kapa ho ithuta ntho e nngwe e o kgahlang, kapa ho utlwisisa ho itseng kapa motho ya itseng ka tsela e fapaneng le ya pele kapa e tebileng ho feta. Ha ho kgathallehe hore dilemo tsa hao di kae – ebang ho ena le motho ya o ballang, kapa wena o ipalla – melemo e a tshwana.

Mme ke kahoo ho leng bohlokwa ho balla bana hobane feela e le ntho e kgotsofatsang ho e etsa mmoho. Ha bana ba utlwa dipale tse ngata tse hohelang, hona ho ba dumella ho ikutlwela matla a dibuka. Sena se ba kgothaletsa ho batla ho ithuta ho bala, mme ha ba ntse ba bala ho ya pele, ho ba le kgonahalo ya hore ba tla hle ba bale hantle.

Nthwena ke lebidi: ha o ntse o bala ho ya pele, ho ntse ho eba bonolo, mme kahoo o ka iphumana o batla ho balla boithabiso, mme ebe o bala kgafetsa. Sena ke se fetolang bana ho ba babadi ba bophelo bohle.

Ho qala

Ho balla hodimo o balla bana ho ba thusa ho ikutlwela monate wa dipale. Hape ho tsosolosa boinahanelo ba bona, mme ho aha puo ya bona, tjhesehelo ya ho tseba dintho le tsebo.

Ebang o balla hodimo ha o balla bana ba hao kapa sehlopha sa bana tlelaseng ya hao kapa tlelapong ya ho bala, dikeletso tse ding ke tsena ho thusa hore bohle le iphumanele melemo nakong eo le balang mmoho ka yona.

- ★ **Natefelwang.** Ntho ya bohlokwa ka ho fetisisa ke hore le ithabise hobane ha ho le jwalo bana ba hao ba tla ithuta hore ho bala ke ketso e natefelang haholo.
- ★ **Ho kgetha dibuka.** Kgetha dibuka tse balwang tse le natefelang, empa hape tse tsamaelanang le dithahasello tse fetohang tsa bana ba hao. (O ka fumana haholwanyane ka ho kgetha dibuka leqepheng la 6.)
- ★ **Ho bea nako ke ntho ya bohlokwa.** Pheta dipale ka dinako tseo ho leng bonolo ho bana ba hao ho ka dula ba iketlile, jwaloka kamora ho hlapa kapa pele ba ilo robala bosiu. Bana ba banyenyane ba ka thatafallwa ke ho tsepamisa maikutlo nako e telele, kahoo o se ke wa bala nako e telele haholo. Hopola hore o batla ho ba kgothaletsa ho ba le thahasello dipaleng le dibukeng, kahoo o se ke wa etsa ho bala ho tshwane le mosebetsi!
- ★ **Pele o bala.** Bana ba ka hloka nako ya ho dula fatshe pele o ka qala ho bala. Bana ba banyenyane ba arabela hantle ho pina kapa raeme kapa ho noha hore pale e ka bua ka eng ka ho sheba bokantle ba buka kapa sehlooho. Kopa bana ba baholwanyane ho hopola se etsahetseng nobeleng qetellong ya kopano ya lona e fetileng ya ho balla hodimo.
- ★ **O se ke wa tlola bokantle ba buka.** Bala sehlooho sa buka le lebitso la mongodi le motshwantshi nako le nako ha o bala buka. Sena se thusa bana ho elellwa hore batho ba nnete ba tshwanang le bona ba ngola le ho tshwantsha dipale.
- ★ **Bapala tshwantshiso!** Ho balla hodimo kamehla ho tshwana le ho tshwantshisa! Utlwahatsa ho tshwantshisa lentsweng la hao ka ho kenya maikutlo.
- ★ **Boikwetliso bo tswala boqhetseke.** Haeba o sa le motjha tabeng ya ho balla hodimo, ikwetlise ho balla pale hodimo makgetlo a mmalwa pele o e balla sehlopha sa bana.
- ★ **Nahana ka bamamedi ba hao.** Leka ho elellwa bamamedi ba hao mme o se ke wa bala ka potlako! Ba fe nako e lekaneng ho sheba ditshwantsho hantle kapa ho ipopela setshwantsho ka kelellong tsa bona ha o ntse o bala.

★ **Ho kenella paleng.** Bohle re lokela ho ithuta ho mamela pale le ho tsamaya mmoho le yona. Kenyeletsa bana ba hao ka hara pale, ho etsa mohlala, ba botse hore na ba nahana eng ka ntho e itseng eo mophetwa a e entseng kapa a e buileng, buisanang ka se seng sa ditshwantsho, kapa o ba kope ho o phetlela maqephe.

★ **Ba bontshe ditshwantsho.** Ha o bala buka ya ditshwantsho, etsa bonnete ba hore bohle le fumana monyetla wa ho bona ditshwantsho. Mohlomong o ka nna wa kgefutsa hanyane ho ba bontsha ditshwantsho le hore ba tshwaele kapa ba botse dipotso ha o ntse o bala kapa kamora hoba o badile buka kaofela ha nngwe.

★ **Botsa dipotso.** Ha o ntse o bala pale, botsa dipotso tse sa hlokgeng karabo e le nngwe. "O nahana hore ho tla etsahalang kamora moo?" ke potso e ntle haholo ho thusa bana ho bopa bokgoni ba bona ba ho noha se tlang ho etsahala e leng ntho e hlokalahalang bakeng sa ho ba mmadi ya atlehileng le ya ikemetseng.

★ **Kenella.** Ha bana ba hao ba ntse ba tlwaela pale, kapa ha bana ba baholwanyane ba ntse ba ithuta ho bala, ba kope hore ba o thuse ho bala pale. Bana ba banyenyane hangata ba rata ho pheta dikarolo tse itseng

tsa pale e tlwaelehleng – haholoholo haeba mantswe a ena le raeme kapa ho ena le polelo e iphetaphetang. Bala mmoho le bana ba baholwanyane mme ba leke ho bala mantswe a leqepheng le wena, o nne o supe mantswe ha o ntse o bala.

★ **E bale hape!** Haeba bana ba hao ba o kopa hore o bale pale hape ... o e bale o be o e bale hape, e bale! Sena se ba dumella ho sibolla dintho tse ntjha mabapi le pale eo nako le nako ha o e bala.

★ **Ho bala mmoho ho boetse ke ha bana ba baholwanyane.** Hang ha bana ba se ba tseba ho bala, ha o a tshwanela hore o be o se o lesa ho ba balla! Kgetha dibuka tse thatanyana le tse boimanyana ho feta tseo ba ka ipallang tsona. Haeba o balla buka ya nobele hodimo, bala kgaolo kapa karolo ya kgaolo letsatsi ka leng. Fumana tulo paleng moo o ka emisang teng, e ka etsang hore bamamedi ba hao ba tatele hore o tswele pele tsatsing le hlahlamang.

Bakeng sa tlhahisoleseding e nngwe ya ho balla bana, esitana le kamoo o ka ballang bana ba dilemo tse fapaneng kateng, leba ho www.nalibali.org.

Hape le hape:
Ke hantle ho tataiswa ke bana le ho ba bopela mehlolo ya pale hape! Ha bana ba o kopa ho ba balla pale makgetlo a mangata, leo ke letshwao le letle le bontshang hore ba hohetswe ke dibuka, ebang ba le dikgwedi tse 10 kapa dilemo tse 10!

Ho kgetha dibuka bakeng sa bana

Ke dibuka dife tse etsang hore bana ba dule ba batla ho di ballwa? Babadi ba banyenyane hangata ba kgetha buka hobane ba rata setshwantsho se ka ntle ho yona! Babadi ba seng ba hodile ba ka kgetha buka ka lebaka la taba eo ba e ratang kapa la mongodi eo ba mo tsebang. Kahoo, wena o kgethela bana dibuka jwang? Mehopolo e mmalwa ke ena.

1. Fanang sebaka

Ka nako tse ding e re bana ba hao ba kgethe hore ba batla ho bala dibuka dife. Ka nako tse ding, buisanang ka dibuka tseo le ka di kgethang mme o etse tlhahiso ka tseo o nahanang hore ba ka ba le thahasello ho tsona.

2. Kopa thuso

Botsa metswalle ya bana ba hao hore ba natefetswe ke ho bala eng kapa botsa batswadi ba bang hore bana ba bona ba bala eng nakong eo. Etsa hore o tsebe boralaeborari ba motse wa heno mme o ba botse hore ke bangodi bafe bao hangata bana ba dilemo tse itseng ba natefelwang ke bona.

3. Puo ya lapeng e bohlokwa

Dibuka tsa masea le bana ba eso kene sekolo di lokela ho ba ka puo ya bona ya lapeng haeba ho kgoneha. Leka ho fetolela dibuka tse nang le mantswe a mmalwa, tse sa phatlalatswang ka puo eo o e hlohang. Hape leka ho fumana dibuka tsa puo ya lapeng bakeng sa bana ba baholwanyane – ha ho se fetang pale e ngotsweng ka puo ya lapeng!

4. Dibuka tsa masea

Bana ba masea ba rata ditshwantsho tse mebala e kganyang kapa dinepe tsa dintho kapa batho tse nang le mongolo o bobebe. Ba rata ho utlwa morethetho wa puo, le ho mamela phetapheto le raeme.

5. Dibuka tse se nang mantswe

Dibuka tse se nang mantswe ke letsete le leholo hobane o na le monyetla wa ho pheta pale kamoo wena o batlang ka teng baneng ba hao le ka puo efe kapa efe eo o e ratang. Jwale he le bona ba ka kgona ho iqapela dipale tseo e leng tsa bona.

6. Dibuka tse lokileng tse ka ballwang hodimo

Dibuka tse nang le raeme, morethetho le phetapheto ke dibuka tse ntle tsa ho ballwa

hodimo bakeng sa bana ba banyenyane, mme hape di loketse ho ruta puo e ntjha. Ha bana ba hao ba ntse ba utlwisisa pale, ba kgothaletse ho kenella le bona ha o ntse o e bala.

7. Tse tsejwang le tse sa tsejweng

Kgetha dibuka tse ding tse bontshang dintho tseo bana ba hao ba di tlwaetseng – ho etsa mohlala, dibuka tseo ho tsona malapa a tshwanang le a bana ba hao. Kgetha dibuka tse ding tse fanang ka boitsebelo bo botjha, tse kang ditshomo kapa dipale tse etsahetseng dibakeng tse fapaneng le ho botjhaba bo fapaneng.

8. Dibuka tsa bana ba tsebang ho bala

Bakeng sa bana ba seng ba tseba ho bala, ho molemo ho kgetha dibuka tseo ba ka ipallang tsona ka bobona, dibuka tse ding le ka nna la di bala mmoho, mme dibuka tse ding (tse nang le puo le poloto tse boimanyana) ebe tseo o ka ba ballang tsona.

9. Shebana le maikutlo le tshabo

Dibuka tsa ditshwantsho le dinobele tse mabapi le dintho tse thata tse maphelong a bana – tse kang ho fihla ha lesea le letjha ka lapeng, bokudi, tlhalano ya batswadi kapa mathata a setswalle – di ka ba thusa ho thusa le ho utlwisisa maikutlo a bona le ho shebana le tseo ba di tshabang.

10. Kenyeletsa le dibuka tsa tlhahisoleseding

Dibuka tsa tlhahisoleseding ha se feela tsa bana ba baholwanyane. Dibuka tsa dintlha di tsosolosa lenyora la tsebo mme di thusa bana ho ithuta ka lefatshe la rona.

Metsotso e 15 feela ya ho bala mmoho le ngwana wa hao letsatsi le letsatsi ho ka mo bontsha mantswe a miliyone a ngotsweng selemo le selemo.

Anderson, Wilson & Fielding, 1998

Ho fumana melemo dipaleng

Na o natefelwa ke ho bala mmoho le bana ba hao mme o batla ho etsa bonnete ba hore ba una molemo ka ho qeta nako e itseng ba etsa jwalo? Ena ke mehopolo e itseng bakeng sa diketsahalo tseo o ka di sebedisang pele o bala, ka nako eo le balang ka yona le ha o se o qetile ho bala buka. Diketsahalo tsena di tebisa le ho atolosa boitsebelo ba dibuka tseo le di balang mmoho. Tse ding tsa tsona di loketse bana ba dilemo tsohle, ha tse ding di loketse bana ba baholwanyane – kgetha tseo o nahanang hore di loketse bana ba hao ka ho fetisisa.

Pele

- ★ Qetang nako e itseng le shebile tlhahisoleseding le setshwantsho kapa senepe se ho bokantle ba buka. Mmoho le bana ba baholwanyane, o ka nna wa bala le ditaba tse ka morao bukeng. Sena se thusa bana ho ithuta hore ba ka nna ba sebedisa tlhahisoleseding eo ba e filweng ho bokantle ba buka bakeng sa ho etsa qeto ya hore ebe ba batla ho bala buka eo kapa tjhe.
- ★ Kopa bana ba hao ho sebedisa bokantle ba buka ho noha hore ebe buka eo e mabapi le eng. (O ka nna wa sala sena morao kamora hoba le badile buka ka ho kopa bana hore ba nahane kamoo ba ileng ba noha ka teng le hore ba ne ba nepile kapa tjhe!)
- ★ Botsa bana ba hao hore ebe ba tseba dipale tse ding tse buang ka dintho tse kang tsa pale eo na. Hape ba kope ho tla bua ka dintho tseo ba di hopolang maphelong a bona, ho etsa mohlala, botsa, "Na o kile wa lahleha?"

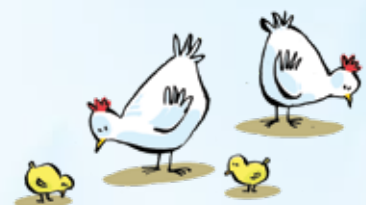
Ha ntse le bala

- ★ Ha le ntse le bala, kgefutsa hanyane hanngwe kapa habedi, ho botsa, "Le nahana hore ho tla etsahalang ka mora moo?" Ho nahana ka se bakileng ketso le sephetho sa ketso ho tebisa kutlwisiso ya bana ya kamoo dintho di sebetsang ka teng bophelong.
- ★ Kopa bana ba hao ho tshwaela ka ditshwantsho kapa ho fumana batho ba itseng kapa dintho tse itseng ditshwantshong.
- ★ Haeba bana ba hao ba se ba kgona ho bala, fanang sebaka sa ho bala dikarolo tse fapaneng tsa pale. Kgothaletsa bana ba banyenyane ho kenella ka ho iketsa eka ba bala (kapa ho phetapheta mantswa) dikarolo tsa pale tseo ba di tsebang hantle, le ho o thusa ho etsa medumo e itseng, jwaloka ho kokota monyako kapa ho duma ha moya o tsukutlang.

Fumana dipale ka dipuo tse leshome le motso o le mong tseo o ka di ballang bana ba hao ho www.nalibali.org le www.nalibali.mobi.

Kamora ho bala

- ★ Dipale tse ngata di itshetlehile ho kamoo bapphetwa ba shebanang le mathata ao bophelo bo ba lahlellang ona. Ke ntho e matla ho bana ho nyalanya dintho tse kang tsena le mathata ao bona ba shebaneng le ona maphelong a bona. Ba kgothaletsa ho hokahanya tsena ka ho bua mantswa a kang, "Ha ke o balla pale ena, e nkgopotsa kamoo metswalle ya nnete e leng bohlokwa ka teng. Na wena e o hopotsa eng?"
- ★ Bana ba ithuta ho ba le kutlwelano ka ho ikenya dieteng tsa mophetwa ya itseng. Ba thuse ho etsa sena ka ho ba kopa hore ba nahane lebaka le etsang hore mophetwa a itshware ka tsela e itseng paleng eo.
- ★ Mema bana ho pheta hape pale eo o qetang ho e bala, kapa ho taka kapa ho penta setshwantsho sa karolo eo ba e ratileng paleng. Kapa, o tshwantshise pale mmoho le bona. Diketsahalo tsena di ba thusa ho tebisa kutlwisiso ya bona ya pale.

Hokahana le Na'ibali

Eba karolo ya neteweke ya Na'ibali mme o sebedise matla a dipale ho kgothaletsa bana ho batla ho bala le ho ngola.

Etela dikalana tse fapaneng bakeng sa mehlodi le dikeletso tsa ho-balla-boithabiso, le dipale tsa bana ka dipuo tse 11.

Ditlatsetso tsa Na'ibali

Fumana tlatssetso ya hao ya koranta, e puo di pedi ya ho-balla-boithabiso ka hara *Sowetan*, *Sunday Times Express*, *Daily Dispatch* le *The Herald*. Bakeng sa tlhahisoleseding e nngwe, etela www.nalibali.org.

Na'ibali radiyong

Bulela mananeo a radiyong a Na'ibali diteisheneng tsa setjhaba tsa SABC mme o natefelwe ke dipale tsa bana ka dipuo tsohle tse 11 tsa semmuso. Etela www.nalibali.org bakeng sa **sekejule sa radiyo** sa Na'ibali.

www.nalibali.org

Etela **websaete** ya Na'ibali bakeng sa maqephe a mahala a dikeletso, diboloko tsa tsebo ya ho bala le ho ngola, dikeletso tsa ho bala le dipale tsa bana.

www.nalibali.mobi

Dikeletso tsa ho pheta dipale le ho bala, tshehetso ya ditlapano tsa ho bala le dipale ka dipuo tse 11 tsa Afrika Borwa – **selefounong** ya hao!

Media ya phedisano

Kenela puisano ho **Facebook** mme o re latele ho **Twitter** le **Instagram** bakeng sa dikeletso le dintlafatso tse kgothatsang tsa ho-balla-boithabiso le ditaba tse ntjha. Hape o ka etela kanale ya rona ya **YouTube**, www.youtube.com/user/TheNalibaliChannel bakeng sa dikeletso tsa tlelapo ya ho bala.

Ikopanye le rona ka ho letsetsa setsing sa rona sa mehala ho **02 11 80 40 80**, kapa ka e nngwe ya ditsela tse lateng: www.nalibali.org www.nalibali.mobi

[f](https://www.facebook.com/nalibaliSA) nalibaliSA [t](https://twitter.com/nalibaliSA) @nalibaliSA [i](https://www.instagram.com/nalibaliSA) @nalibaliSA [e](mailto:info@nalibali.org) info@nalibali.org

